

Változatok az otthontalanságra
Albérletek, munkásszállások, ingázás, bejárás

A *Tájékoztató* című írás történetét jól ismerjük, hiszen Tar Sándor ezzel a munkájával nyerte meg a *Mozgó Világ* szociográfiai pályázatát 1976-ban, és ezzel indult el az írói pályán is. Csakhogy a szöveget éppen azért nem lehetett közölni, amiért a szerkesztőség lelkesedett érte: túlságosan szókimondó volt és kritikus az egész, az NDK-ba irányuló vendégmunkás-programmal szemben. Ahogyan később visszaemlékezett erre: „az akkori főszerkesztő elárulta, hogy ez az anyag így nem megy le, próbáljam meg átírni egy kissé, néhány konkrét példával is illusztrálta, hogy például ne írjam azt, hogy a kikerülő magyar fiatalokat úgy terelték a buszok, teherautók felé, mint annak idején a zsidókat, Auschwitzban. Boldogan mosolyogtam persze, de eszem ágában sem volt. Ehhez hamarosan erősítést kaptam az akkori rovatvezetőtől, Berkovittól, aki mindjárt utána azzal lopta be a szívembe magát, hogy azzal győzködött: nehogy átírjam, ez így valódi...”¹ Tarnak valóban esze ágában sem volt változtatni a nyertes pályaművön, így aztán a szöveg a legális utat megkerülve a *Profil* című, két kötetes szamizdatban jelent meg később, melyet Kenedi János állított össze. A szélesebb körű nyilvánosság számára pedig csak a rendszerváltás környékén, az 1989-ben megjelent *Miért jó a póknak?* című kötetben vált elérhetővé.

Egyáltalán nem csoda, hogy a *Tájékoztató* nem csúszott át a cenzúrán, hiszen az NDK-ban dolgozó fiatal vendégmunkások, a kinti munka és élet hiteles leírása egyáltalán nem vágott egybe a hivatalos ideológiával. Óriási szakadék tátong a valóság és a hivatalos álláspont között, amit már a szöveg eleji paratextus, a korszak zsargonjában írt és az egyik mottó szerepét betöltő hivatalos szöveg is jelez, mely az „igaz hazafiság” és a „proletár nemzetköziség” eszméinek jegyében lelkesedik a magyar és a német nép barátságáért. Erre rímel a szövegben egy rész: „El lehetne rekeszteni az Elbát azzal a sok barátsági szerződéssel, amit idáig kötöttünk, de hát csodák nincsenek.”

A szöveg több szövegből áll, több szereplő szólal meg benne, hol idézőjellel, hol anélkül. A szövegfoslányok nagy része az élőbeszéd dikcióját utánozza, mintha a szerző minden változtatás nélkül csak lejegyezte volna azt, amit másoktól hallott, másik, kisebb részük pedig többnyire írott, hivatalos szöveget idéz, vagy legalábbis ezt imitálja. Az egyes szövegek beszélőinek pozíciója viszonylag könnyűszerrel azonosítható; munkások, otthonnevelők, ügyintézők, lakók, tolmácsok, KISZ-esek, párttitkárok, szakszervezetiek, seftelők beszélnek az NDK-ban dolgozók helyzetéről, sőt, még a kint élő fiatalok körében igen népszerű diszkó tulajdonosa is megszólal, a szöveg végén pedig mintegy függeléként falfirkák olvashatók. A montázstechnikával létrehozott szövegegész a teljességre törekszik, minden szintről és pozícióból meg akar szólaltatni legalább egy szereplőt, minden verbális nyomot fel akar jegyezni, vagyis a probléma egészét akarja reprezentálni².

Alapos és átfogó diagnózist nyújt tehát a *Tájékoztató*, mintegy szó szerint véve a tájékoztatás feladatát. Az eredeti cím és műfaj ugyanis arra a füzetkére utal, mely az NDK-beli munkával kapcsolatos információkat tartalmazza, a Tar-szöveg azonban a valós állapotokról tájékoztat, és világosan kiderül belőle, hogy csodák valóban nincsenek. Akik az NDK-ban dolgoznak, nem éppen a szocialista ember eszményi típusának a megtestesítői, vagy ahogyan a szöveg egyik beszélője fogalmaz: „ezeket pedig nálunk sem a Tudományos Akadémián válogatják”. A szövegben számos olyan leírást olvashatunk, melyekből az derül ki, hogy az NDK-ban dolgozó fiatalok tekintélyes részének igen fogyatékosak az erkölcsi,

¹ GULYÁS GÁBOR, *Minden megtörtént. A Határ kávéházban: Tar Sándor* (Gulyás Gábor beszélgetése Tar Sándorral), Határ, 1995/3, 68-69.

² Tar egyébként máshol is alkalmazza ezt a narrációs eljárást, például *A 6714-es személyben*.

[u1] megjegyzést írt: nem tudtam, hogy a szövegből vett idézeteket hogyan hivatkozzam, a kötetben való megjelenés vagy a kézirat szerint, ezért nem írtam oldalszámot

érzelmileg primitívek, környezetükre pedig a végtelenségig igénytelnek. Egymással szemben is agresszívan viselkednek, nem ritka a nemi erőszak, a nemi betegségek, az alkoholizmus pedig igen gyakori körökben. Lakókörnyezetükre semmi gondot nem fordítanak, az erről szóló leírások gyomorforgatók. Az emberi együttélés és viselkedés általános normáinak a nyomát sem találjuk a fiatalok viselkedésében, mintha kiiratkoztak volna az emberi kultúrából és civilizációból.

A *Tájékoztató* azonban „csak” leír, és nem keresi az okokat. Ha az olvasó arra kíváncsi, miért alakult ez így, mi az oka annak, hogy a szocialista blokk reménységének tartott fiatalok (és nem csak fiatalok) között igen gyakoriak voltak a különböző devianciák, akkor érdemes szemügyre venni azt, hogy az „anyaországban” hogyan élt ez a réteg, honnan indultak és hová jutottak azok a nagyon és komolyabb képesítés nélküli emberek, akiknek az iparosítást és a térszerkesztést követően radikálisan megváltozott az életük. Hiszen az NDK-ban jelentkező anomáliák csupán a jéghegy csúcsát jelentik, a víz alatt viszont ott van az egész magyar társadalom gyökeres és nem ritkán erőszakkal végig vitt, ellentmondásoktól sem mentes átalakulása, melynek következtében egész rétegek talpa alól csúszott ki a talaj. Ez pedig szó szerint értendő, hiszen a gazdasági és társadalmi átalakulással egyidejűleg – és részint ezek következményeképpen - változtak meg radikálisan a lakhatási viszonyok is, és vált egyre nagyobb tömegek számára alapvető élettapasztalattá az átmenetiség, az otthontalanság.

Otthon, édes otthon

Az otthontalanság, a folyamatos átmenetiség olyan létállapot, mely már viszonylag rövid távon is rendkívül káros hatással van az egyén személyiségére. A szocialista korszakban pedig tömegek voltak kitéve ennek, mégpedig hosszú távon. Hiszen az otthon normális esetben kitüntetett környezet, a *tér*nek az a darabja, ahol kiigazodunk a dolgok között, ahol közel van az, amire szükségünk van. Az otthon nem egy pusztán fizikai tér, hanem - ahogyan Heidegger nevezi – *tájék*, ahol minden eszköznek megvan a maga helye, s a hozzájuk való viszonyunk a gondoskodás. Az otthon ebben az értelemben kitüntetett jelentésegész, hiszen a lakó privilégiuma az, hogy jelentésekkel ruházza fel azt a helyet, ahol él, vagyis rányomja személyiségének bélyegét, és a saját igényei, szükségletei szerint alakítja, rendezi be. Ezen a helyen, a térnek ebben a darabjában az ember ismerős, biztonságban érzi magát, és jó esetben nem fenyegeti veszély. Az otthon továbbá intim hely, a személyesség szférája, egyfajta territórium, birtok, ahová az ember elvonulhat a külvilág elől, és szeretettel együtt lehet, ezért erős érzelmek kötnek hozzá. Bettelheim az otthont „szimbolikus anyaként” értelmezi, aki „valódi anyához hasonlóan lehet biztonságosan körülölelő, protektív, de lehet fojtogató is”³.

A környezetpszichológiai kutatások szerint a „lakásszükséglet” alapvető emberi igény, méghozzá biológiai igény, hiszen az „otthon lenni valahol” ténye a létfenntartás egyik nélkülözhetetlen eszköze. Annál az alapvető dolognál fogva, hogy az ember térben létező élőlény, szüksége van a térnek egy szegletére, hogy létfenntartó tevékenységeit gyakorolni tudja. Ahhoz, hogy az ember egyáltalán élni tudjon, laknia kell valahol, ahol pihenni, táplálkozni, tisztálkodni tud, valamint ahol magán- és családi életét fenn tudja tartani. A lakhatás minősége pedig visszahat az emberi élet minőségére; az ember egészségügyi állapotára, társas kapcsolataira, pszichéjére. A tartósan rossz lakhatási körülmények nem meglepő módon lelkiileg és fizikailag egyaránt megviselik az embert, hiszen legalapvetőbb szükségleteinek a kielégítése kerül veszélybe, ami hosszú távon magának a személyiségnek,

³ DÜLL Andrea, *Helyek, tárgyak, viselkedés: Környezetpszichológiai tanulmányok*. file:///C:/Users/user/Downloads/2011_0001_541_Dull_Andrea_Kornyeztpszichologia.pdf (a letöltés ideje: 2017. 01. 18.) 95. o.

az identitásnak a szétzilálódásához vezethet. A szociálpszichológia „mentális hajléktalanságnak” nevezi azt az állapotot, amikor a hajlékuk szolgáló otthon nem felel meg a szükségleteknek; túlszűfolt, rideg, nem belátható, nem tehető személyessé a tér. Ezáltal nem alakul ki érzelmi viszony, helykötődés az otthonhoz, ez pedig negatívan hat vissza az egyén identitására, hiszen nincs egy hely az életében, ahol biztonságban érezhetné magát. Az otthonosság-érzés elvesztésével felszámolódik a személyes szféra is, s vele együtt az a terület, ahol az egyén kontrollálni tudja a dolgokat, ahol tehát autonóm és aktív emberként élheti meg magát. Az otthonatlanság, a mentális hajléktalanság tehát nem csupán tulajdonjogi vagy vagyoni kérdés, hanem mentális állapot, egzisztenciális élmény, alapvető léttapasztalat. Az idegenségnek, a talajtalanságnak a tapasztalata, amely már viszonylag rövid távon is felőrli az embert.

Ezek a jelenségek, vagyis a „mentális hajléktalanság” nemcsak a *Tájékoztató*ban leírt NDK-beli dolgozóknál volt megfigyelhető, hanem az „anyaországban” éppúgy. A külföldi munka nemhogy ellensúlyozni nem tudta azokat a problémákat, melyek a magyarországi, hasonló körülmények között élő és dolgozó emberek körében jelentkeztek, hanem valamelyest még súlyosbította is azáltal, hogy a fiatalok idegen országban éltek, otthoni közegeből kiszakítva, és sokszor a nyelvet sem voltak hajlandók megtanulni. Tanulmányomban ezt a folyamatot és jelenséget fogom elemezni, vagyis a *Tájékoztató* tágabb kontextusát kommentálom, különös tekintettel az ingázás tömegessé válására, valamint a munkásszállások, ágy- és alberletek szubkultúrájára. Ehhez Tar hasonló témájú írásai mellett a korszakról és a problémáról szóló tanulmányokat, beszámolókat, szociográfiákat is felhasználok.

Arccal az ipar felé

Az ötvenes években megindult iparosítás és vele párhuzamosan a téjeszesítés szinte az egész ország lakosságának az életét gyökeresen átformálta, a városokban élőkét éppúgy, mint a falusiakét. Míg az üzemeket jellemzően városokba telepítettek - főként Budapestre és környékére -, addig a falvakban egyre több ember maradt megélhetés nélkül, hiszen vagy elvették tőle a földjét, vagy pedig annyira keveset keresett volna a helyi téeszben, hogy inkább az ingázást választotta. Ahogyan a Böhm-Pál szerzőpáros írja, az ötvenes években kettős impulzus érte a falusi lakosságot. Egyrészt „az ipar szinte korlátlanul szívta magába a paraszti és kisiparosi rétegeket”⁴, másrészt pedig az erőltetett tsz-szervezés következtében tömegesen idegenítették el a parasztokat a mezőgazdasági munkától.

Tarnak is több novellája szól arról, amikor valaki, aki paraszti sorból származik, elveszíti a földjeit. *A föld szaga*⁵ egyes szám első személyben meséli el annak a parasztembernek a történetét, aki erőszak hatására belépett ugyan a téeszbe, de amint lehetett, ott is hagyta: „nem lehetett már maradni, mert nem kerestem semmit”⁶. Aztán a GÖCS-nél⁷ lett segédmunkás, és mellette művelte a maradék földjét. Azt mondja, lehetett volna más is, nem paraszt, de „én a föld szagát szerettem”⁸. Tipikus életút ez, amikor a parasztot erőszakkal elszakítják a földtől, szakképzettség nélküli, ingázó munkás lesz belőle az iparban, de a lakóhelyén még fenntartja a háztáji gazdaságot. Ezt az utóbbi életformát nevezték az ötvenes években „kétlakáságnak”, melyet a kor propagandája valósággal pellengérré állított⁹, s a

⁴ BÖHM Antal – PÁL László, *Társadalmunk ingázói – az ingázók társadalma*. Bp., MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Kossuth Könyvkiadó, 1985, 39.

⁵ *A te országod*. Bp., Századvég Kiadó, 1993.

⁶ *I.m.* 212.

⁷ Gördülőcsapács Művek, Debrecen.

⁸ *I.m.* 202.

⁹ Igen tanulságos ebből a szempontból az a kis broszúra, melyet a bányászok és a kétlakóság kapcsolatáról írtak (SZAMOS Rudolf, *Kétlakóság*. Bp., Népszava Szakszervezetek Országos Tanácsa Lap- és Könyvkiadóvállalata,

földben a múltba és a nehéz életbe visszahúzó erőt, a kapzsiság és a maradiság szimbólumát láttatták.

Egy másik novella, *A kísértés* hőse sem tudja egy életen keresztül feldolgozni azt, hogy elvették a tanyájukat, családjával együtt kiszakították abból a közegből és ritmusból, melyet évszázadok óta éltek. A földművelés és állattartás számára sem csak munka volt, hanem generációkon keresztül a testbe és a lélekbe rögzült életforma: „huszonöt hold földünk volt, el tetszenek képzelni, mennyi az? Mennyi munka, törődés, és mennyi gyönyörűség? Mert a parasztembernek a munka a gyönyörűsége, szántás, vetés, kapálás, aratás, meg a többi.”¹⁰ A férfi számára a földtől való kényszerű és erőszakos elszakadás életre szóló trauma maradt, melyből soha nem tudott felépülni, és másik otthon sem talált soha többé: „a máj napig nem lakok sehol”¹¹.

Történetét nem tudja kinek elmondani, hiszen a munkásszálláson nem alakulnak ki bizalmas barátságok, és sokan hasonló traumákkal küzdenek. Tragikus, hogy éppen az őt megtéríteni akaró Jehova tanúinak mesél el mindent, abban a reményben, hogy meghallgatják, megértik. De a földhöz való ragaszkodásában ők is csak azt látták, hogy nem Istenre gondol, hanem a földi javakat hajszolja, holott „én csak családot akartam, nyugalmat, szeretetet...”¹². A térítők szavaiból arra következtet, hogy a feltámadás után visszakaphatja a tanyájukat, és úgy spekulál, hogy még a mellettük levő két gazda földjét is hozzá lehetne csapni, azok ügyis izsakosak – ezért meg akar halni. Hátborzongatóan groteszk ez a gondolatmenet, a pap szóhoz sem jut. Viszont jól érzékelteti annak az embernek a lelkiállapotát, akit kiszakítottak egy számára természetes életmódból és közegből, otthonlan és társtalan lett, senki sem képes megérteni. Minden bajának okozója az állam, onnan nem remélhet segítséget, és hiányoznak a készségei is hozzá, hogy elmesélje az őt ért traumát. És amikor végre mégis képes beszélni róla, akkor értetlenséggel, elutasítással találkozik. Ez a két novella egy egész társadalmi réteg otthonlanságát mutatja be irodalmi formában.

Az állami erőszak, mely otthonokat, családokat dúlt szét, új életformákat kényszerített emberekre, mélyen traumatizálta az érintetteket, akik azonban semmilyen segítséget nem kaptak sem a trauma feldolgozásához, de még az életük újrakezdéséhez sem. De nemcsak a kulákoknak nevezett módosabb parasztok szakadtak el korábbi életformájuktól, hanem a vidéki magyar társadalom jókora része is. Az alapvető probléma az volt – amire számos egyéb, a jelenség okait kutató szociográfia is rámutat -, hogy vidéken nem volt munka, vagy ha mégis, akkor a fizetés kevés. A *Fekete vonat* című dokumentumfilmben megszólaltatott ingázó munkások is ezt hozzák fel, amikor arról kérdezik őket, hogy miért vállalják ezt az életmódot: a helyben (általában a téésznél) kapott fizetésből nem lehet megélni és eltartani egy családot, viszonylag tisztességes keresetre csak a lakóhelytől távol van esély. Erre a problémára többfajta válasz született: a gyárakban munkát keresők vagy megpróbálták jutni otthon teremtési munkahelyük közelében, vagy pedig az ingázást választották, s vele együtt a munkásszálló vagy jobb esetben az albérlet által kínált lakhatási lehetőséget. Mindkettő óriási áldozatokkal járt.

Határfalvak, határhelyzetek

1952.), mely szájbarágósan és a korszak frazeológiát alkalmazva mutatja be, miért jár jobban egy bányász, s vele együtt a társadalom is, ha beszolgáltatja a földjét, s munkaerejét kizárólag az ipari munkára áldozza.

¹⁰ TAR Sándor, *A kísértés* = T. S. *Lassú teher*, Bp., Magvető, 1998, 35.

¹¹ *Uo.*, 36.

¹² *Uo.*, 37.

A város környéki agglomerációban való letelepedés és bejárás egyik oka a Konrád-Szelényi szerzőpáros szerint az, hogy Magyarországon megkésett a városok fejlődése¹³, nem tudott lépést tartani a lakosság valamint a városban dolgozók számának a növekedésével. Az erőltetett iparosítást nem követte a városi infrastruktúra fejlesztése, holott a munkások számának a radikális növekedése óriási igényt támasztott elérhető lakások és a kommunális szolgáltatások iránt. Azok a munkások, akik nem tudtak a városban lakást vagy albérletet szerezni, kiszorultak a környékbeli falvakba, és napi ingázók lettek, így alakult ki a falun élő és a városban dolgozó ember életformája, akinek mindenképp a legrosszabb jutott. A falvakra az alacsonyabb komfortfokozatú, kisebb, lerobbantabb lakások voltak a jellemzőek, valamint a városi infrastruktúra, szolgáltatások és kulturálódási lehetőségek hiánya.

Ezt a képet árnyalja Berkovits György monográfiája is, *Világváros határában* is, mely a vidékről Pest megyébe „feljött” munkások helyzetét, életét mutatja be, akik gazdasági okok miatt kiszorultak a városból, és a környékbeli falvakban telepedtek le, onnan jártak be dolgozni. Berkovits szerint is ennek a rétegnek a vállán „van a legnagyobb teher, a legsúlyosabb társadalmi problémákat az ő létük fejezi ki”¹⁴. A monográfia azt a folyamatot próbálja megérteni, hogyan és miért népesültek be a Budapest környéki falvak, kisvárosok a huszadik században a vidékről „felköltöző”, fővárosban dolgozó emberekkel. A mértéket kutatva a válaszok között feltűnő a hasonlóság; a legtöbb interjúalany ugyanis a szűkös otthoni lehetőségekre, a család szegénységére hivatkozott. Rendre visszatérő válasz az, hogy sokan voltak otthon gyerekek, elvették a földet, vagy ha nem, akkor is kevés volt ennyi embert eltartani, korán munkába kellett állni, vagyis hamar el kellett költözni otthonról egy olyan nagyvárosba, ahol volt munka. Ahogyan egy Budaörsre költözött férfi mondja: „Mennyien jönnek ide, de mindenfelől! Mert itt jobb a megélhetés, nagyobb a lehetőség mindenre...”¹⁵.

Berkovits sokszor hangsúlyozza a könyvben, hogy a Budapestre áramló munkások közül azok, akik nem akartak munkásszállókon lakni, hanem saját otthonra vágytak, nagyon nehéz helyzetbe kerültek, hiszen a fővárosi ingatlan- vagy albérletárak megfizethetetlenek voltak számukra, és így arra kényszerültek, hogy az agglomerációban keressenek maguknak ideiglenes vagy végleges lakhatási lehetőséget. Ezzel pedig sajátos csapdahelyzetben találhatták magukat: azért jöttek „földre” Pestre, hogy jobban keressenek, viszont fizetésük jökorá részét kénytelenek voltak vagy albérletre vagy pedig a saját ház megépítésére fordítani. Abban nem reménykedhettek, hogy a vállalatától szolgálati lakást kapnak, vagy ha mégis, akkor csak nagyon sokára, addig pedig nem várhattak a családalapítással.

Mindennek következtében rengetegen éltek nyomorúságos körülmények között, amihez még az is hozzájárult, hogy az agglomerációban az infrastruktúra sem épült ki rendszeresen, vagyis nagyon sok dolog csak a fővárosban volt elérhető: jobb iskola, mozi, szórakozóhely, bevásárlási lehetőség, orvos, színház, posta. Az agglomerációból bejárók nem ritkán még a napi bevásárlást is kénytelenek voltak a városban elintézni. Ennél is nagyobb gond volt az, hogy sokan csak olyan építési telket tudtak vásárolni, amely nem volt közművesítve, vagyis nem volt elérhető számukra a folyó víz, a villany vagy a gáz, ezeket csak később, a saját költségükön tudták bevezetni, ami szintén hátrányba hozta őket a fővárosiakkal szemben. Vagy éppen nincsenek rendes utak, járdák. Mindehhez pedig még az is adódott, hogy a bejárás is külön terhet jelentett számukra, időben és költségben egyaránt.

A fiatalok gyakran olyan albérletekben voltak kénytelenek meghúzni magukat, amelyek nem voltak alkalmasak a normális lakhatásra. Pár négyzetméteres, alig fűthető, de

¹³ KONRÁD György – SZELÉNYI Iván, „A késleltetett városfejlődés társadalmi konfliktusai” in: VALUCH Tibor (vál. és szerk.): *Magyar társadalomtörténeti olvasókönyv 1944-től napjainkig*. Budapest, Argumentum – Osiris, 2004.

¹⁴ BERKOVITS György, *Világváros határában*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1976, 11. o.

¹⁵ *Uo.*, 35. o.

még így sem olcsó szobákban, melléképületekben laktak, és telekre, építőanyagokra kuporgattak. Ha gyerekek születtek, akkor előfordult, hogy kénytelenek voltak az otthon lakó nagyszülők gondjaira bízni, amíg képesek lesznek jobb körülményeket teremteni. Ha pedig erre nem volt lehetőségük, akkor ezt a gyerek egészsége sínylette meg: éheztek, fáztak, a vizes falaktól asztmásak lettek. Telket a fővárostól viszonylag messzebb levő falvakban vagy azok külterületein tudtak vásárolni, és az is előfordult, hogy lakhatási engedély nélkül kezdtek el építkezni. Tipikus, hogy először csak egy kis szobát tudtak felhúzni, és éveken keresztül ebben laktak, mire sikerült annyi pénzt összeszedni, hogy a „nagy” házat elkezdhessék építeni. Az építkezés is gyakran évekig tartott, hiszen úgy tudtak haladni, ahogy pénzüik került rá. Ez pedig azt jelentette, hogy egy embernek az egész élete, minden pénze, ideje és energiája arra ment rá, hogy végül legyen egy egy-két szobás, komfortos, jobb esetben fürdőszobás háza valahol Budapest környékén.

Az agglomerációban felépített ház tehát életprogrammá, életcélá vált, aminek minden alá volt rendelve. Ez a minden pedig nem kevés: az így élő emberek nemcsak a szabadidejük nagy részéről mondtak le, hanem átmenetileg akár arról is, hogy együtt élhessenek a gyerekeikkel. Amikor nem a házzal foglalkoztak, akkor a kertben dolgoztak, hiszen a megtermelt zöldségekkel is sokat tudtak spórolni, és ebből a célból tartottak állatokat is. Vagyis állandóan dolgoztak, „tudatukba vésődött, szemléletüket meghatározza, hogy a napközbeni pihenést, kikapcsolódást, kedvtelést nem engedhetik meg maguknak, a család látná kárát, tehát erkölcsstelen”¹⁶. Ezért nem volt igényük a művelődésre, nem olvastak, nem jártak színházba, moziba, sőt, társasági életet is ritkán éltek. Esetleg a közeli rokonokkal, szomszédokkal tartották a kapcsolatot, de sokszor erről is lemondtak, mert pénzbe kerül. Vagyis meglehetősen visszavonult, bezűkülő életet éltek, így aligha csoda, ha többségüknél a tudásnak, a tudásnak sem volt nagy értéke. Igaz, Berkovits szerint az iskola is hibás volt a munkásgyerekek rossz eredményeiben, mert nem alkalmazkodott ehhez a sajátos réteghez: „a falusi munkások életmódja másra szorítja a gyerekeket, az itteni családok nevelési elvei idegenek az iskola elveitől, értékeitől, normáitól. Ezért ebből a szubkultúrából, ami másoktól elválasztja, nem tud kitörni, ez megkülönböztető jeggyé válik, tehát az életmód újratermelőjévé.”¹⁷

Szomorú és riasztó látélet ez a könyv a vidékről a budapesti agglomerációba költözött munkásokról és életmódjukról. A szegénység elől menekültek a fővárosba, ahol szintén szegények maradtak, és csak kicsit elviselhetőbb kényszerek között éltek, mint vidéken. Nagy nehezen sikerült csak otthon teremteniük maguknak és családjuknak, sokszor aránytalan áldozatok árán. Kiszakadtak a falujukból, viszont a fővárosban sem tudtak letelepedni, így valamilyen átmeneti pozícióba kerültek mind földrajzi helyzetüket mind pedig életmódjukat tekintve: már nem vidékiek, de még nem városiak, és nem is teljesen munkások, de már nem parasztok. És mégis, ezek az emberek sokszor jobb helyzetben voltak, mint akik munkásszállásokon vagy albérletben éltek le a fél vagy akár az egész életüket.

„Örvendezik a munkásszállás”

Egy jelentős társadalmi réteg ugyanis inkább az ingázást választotta ahelyett, hogy a munkahely környékén próbált volna meg lakhatási lehetőséget találni. Ahogyan Kohut Tamás írja: „az erőszakos társadalomalakító politika következtében jelent meg a korszak »új munkásságának« egyik csoportja, a munkásszállói népesség is, amely a felemás modernizáció negatív kísérőjelenségei közül többre is példaként szolgálhat”¹⁸. A kulcsszó

¹⁶ *Uo.*, 238.

¹⁷ *Uo.*, 254-5.

¹⁸ KOHUT Tamás, „Erkölcsei téren ma már a szállókon rend van...”. *Mindennapi élet a szocialista korszak munkásszállásain*, Korall, 2008. június, 60.

ennek a jelenségnek az értelmezésében is az „erőszak”, mely jelentős tömegeket kényszerített arra, hogy lakóhelyüktől távol, tömegszállásokon éljenek. A hatvanas években mintegy 360.000 emberrel bővült az iparban munkát keresők köre, mintegy másfélszeresére, mint az előző évtizedben, s ezzel ismét növekedett az ingázók száma is¹⁹. Az 1980-as népszámlálás során már 1.218.000 bejáró és 270.000 távolsági ingázót vesznek nyilvántartásba.

Az ingázók tömege valójában két csoportra oszlik. Az egyiket a napi szinten, általában egy nagyváros agglomerációs övezetéből bejárók alkotják, ők lényegesen többen vannak, számuk az összes ingázó 85 %-át teszi ki. A távolsági ingázók 15 %-a mintegy 270.000 főre rúg a nyolcvanas években. Ez utóbbi csoportba tartozóknak „azokat nevezzük, akiknek (falusi) lakóhelye és (többnyire városi, ipari jellegű) munkahelye térben annyira elkülönül, hogy lehetetlenné teszi a napenkénti utazást, ezért a távolsági ingázó munkahelyének településére (vagy ahhoz közeli településre), illetve munkásszállásra költözik ideiglenesen; az állandó lakóhelyével és családjával való kapcsolata pedig hétvégekre vagy ritkább időszakokra korlátozódik”²⁰. 200.000 fővel a bejárók népes csoportját alkotják a Budapest környéki agglomerációból naponta a városba utazók, köztük azok, akik vidékről költöztek a nagyváros közelébe.

A távolsági ingázók 270.000-es létszámánál azonban jóval többen vannak azok, akiket ez a helyzet mélyen a lehető legmélyebben érint, hiszen gyakori, hogy több gyerekes apák kénytelenek a családjuktól távol élni és dolgozni. A távolsági ingázók nagyobb része férfi (63,6 %), és kevesebben vannak a nők (36,4 %). A korabeli becslések szerint egyenlő arányban laknak munkásszállásokon és albérletekben. Túlnyomó részük alacsony iskolázottságú, főleg az építőiparban, a nehéziparban, a közlekedésben dolgoznak, általában fizikai segéd- és betanított munkások. Helyzetüket a kiszolgáltatottság jellemzi, hiszen szállásuk csupán átmeneti, és akár albérletben laknak, akár munkásszálláson, erős kontroll alatt kell élniük.

Ahogy a Böhm-Pál szerzőpáros írta, a szállásokon megfigyelhető „körülmények igen gyakran vezetnek személyiségzavarokhoz. Életformává rögzülve a deviáns magatartási formák lehetőségét felerősíti.”²¹ A szerzőpáros feltételes módban beszélt erről a lehetőségről, a munkásszállások lakóiról szóló tanulmányok, szépirodalmi munkák azonban azt a benyomást keltik, hogy az „életformává rögzülés” nagyon sok esetben bizony már befejezett tény. Ebben pedig nagyon nagy szerepe van a szállásokon uralkodó állapotoknak.

A zsúfoltságot nagyon sokan szóvá tették. Ez már akkor is nagy gond volt, amikor az ötvenes évek erőltetett iparosításának következtében egyre több szállót emeltek. Dunaiújváros építéskor például alacsony komfortfokozatú barakkokban laktak a munkások, a női részlegben egy picit szobában ketten is. A „fürdőszoba” egy hatszor hat méteres, tető nélküli viskó.²² A hatvanas évektől valamelyest javult a helyzet, az ekkoriban épülő szállásokban már tűrhető volt a komfortfokozat, ám a zsúfoltság továbbra is jellemző maradt. Ennek következtében senkinek sem volt privát tere, hiszen egy embernek csak egy fém szekrénye volt, jellemzően az is a folyosón.

A zsúfoltságon kívül még a szállók rendje meglehetősen szigorú volt, és teljes alkalmazkodást vártak el a lakótól. Nem alhattak addig, ameddig akartak, mert vagy a nevelő, vagy a hangszóróból szóló rádió ébresztette őket. A szállásokon egyenbútorok vannak, és tilos kicserélni vagy dekorálni őket, még csak függőnyt sem szabad az ágy elé akasztani. Enni és dohányozni is tilos a szobákban, mint ahogyan vendégeket fogadni is. Ez utóbbi jelentősen beszűkíti a privát élet lehetőségeit, és arra kényszeríti a szálló lakóját, hogy vagy a

¹⁹ Ld. BÖHM – PÁL, *i.m.* 39.

²⁰ BÖHM Antal, *Helyzetkép az ingázókról*, Társadalmi Szemle 1983/12. 41.

²¹ BÖHM – PÁL, *i.m.*, 97.

²² VALUCH László, *Magyar hétköznapok: Fejezetek a mindennapi élet történetéből a második világháborútól az ezredfordulóig*. Bp., Napvilág Kiadó, 2013, 192-6.

szabályokat áthágvá vagy pedig közterületen éljen társas vagy szerelmi életet. (Megjegyzendő, hogy az albérletben lakók többsége is hasonló problémákkal küzdött.) A munkásszállás lakói állandó kontroll alatt éltek, a munkásszállás is „fegyelmű intézmény” volt, vagy legalábbis próbált az lenni. „A munkásszállások olyan intézmények voltak, amelyekben az egyének ellenőrzésére irányuló politikák erőteljesen megjelentek. A szállásokon élők mindennapjaiban nem volt lehetőség az otthon magánszférájába visszavonulni, ráadásul ez gyakran azt is jelentette, hogy a lakó- és munkahely nem különült el. A munkásszálláson az élet minden területére vonatkoztak szabályok... [...] A munkásszállásokat felügyelő szervek sokszor nem a közösségi életből eredő kihívásokat igyekeztek megoldani, hanem a szocialista ideológiát próbálták a gyakorlatba átültetni.”²³

Ez azonban Magyarországon éppoly kevésbé sikerült, mint az NDK-ban. Az élet teljes kontrollja, a helyzetből való kitérés lehetőségei beszűkülése²⁴ vagy éppen teljes hiánya céltalansághoz, demotiváltsághoz, devianciákhoz, gyakran alkoholizmushoz vezetett. Mátyus Aliz írja, hogy a szállásokon lakó lányok „tanácstalanok, és nemcsak abban, hogy magukkal mit kezdjenek. Nem tudnak egymáson sem segíteni. Mindegyiküket ugyanaz a múlt alakította emberré, ugyanaz a jelen tette félig gyári munkássá, otthontalanná, ugyanaz a jelen jövőtlenné.”²⁵ A lányok egyedüli kitérés lehetősége, s ebből következően életcélja is az, hogy feleségül vegye őket valaki, lehetőleg olyan, akinek van lakása. Ez azonban mégis erősen ellentmondásos dolog, hiszen a jellemzően egy településről vagy tájegységről származó lányok szoros közösséget alkotnak, együtt járnak el mindenhol, és másokkal ritkán barátkoznak – és előfordul, hogy kiközösítik azt, aki férjhez megy. Mátyus a szobákban uralkodó kosz, igénytelenség, rendetlenség okát is az „otthontalanságérzésben” látja.

Ezt a diagnózist Tar számos, munkásszálláson játszódó novellája is megerősíti. Az első kötet egyik legerősebb darabja a *Celofánvirágok* című novella, melyben az öreg, gyári mindenest meglátogatja a lányát, a sovány, csúnyácska, huszonkilenc éves nőt a fővárosban. Az apa feltett szándéka, hogy a lányát összeboronálja az egyik munkatársával, aki szobatársa is a munkásszálláson, de erre az éjszakára elment aludni máshová. Érzelmét egy drótból és celofánból csinált műrózsával fejezte ki a lány irányába, valamint azzal, hogy megtisztálkodott, és feltűnően udvarias és előzékeny vele. Bátortalan és szemérmes közeledése a lányhoz szöges ellentétben volt a szálló többi lakójának a viselkedésével, noha az öreg szerint ezek „rendes nyerekek”. Rendességükről azonban a lány már izelítőt kapott a gyárban, ahol Laci úr és Dezső úr gátlástalanul végigtapogatták, míg rövid időre hármában maradtak. A helyszín és a szereplők bemutatása után megkezdődött a vacsora, amely később orgiába csapott át, és végzetes kimenetelűvé vált.

Gyula, az öreg és a lányát már helyet foglaltak az asztalnál, amikor megjelent a két siheder is a gyárból egy üveg cseresznyepálinkával, és elkezdtek inni. Orbán, az apa a lányát is biztatta, hogy igyon ő is, a hangulat miatt. A két hivatlan vendéget pedig biztatni sem kellett. A gátlásos és félszeg lány még soha nem volt hasonló helyzetben, ráadásul a kissé kápatos Gyula meg is kérte a kezét azon nyomban. Igaz, mivel már senki sem volt józan, véletlenül Dezső úr kezét fogta meg. Éjfél körül már mindenki részeg volt, s a hatalmas házban akkor lett a legnagyobb zaj, mert elkezdtek az emberek hazafelé szállingózni. Gyula elaludt a széken, az öreg tökrészes lett, a két hivatlan vendég pedig elkezdte a félig már szintén részeg lányt tapogatni, aki azt sem nagyon tudta, mi történik vele. Az öreg aztán berekesztette a mulatságot a szobában, de elment még inni a két fiúval, „később tojásokat

²³ KOHUT, *i.m.*, 61.

²⁴ Mátyus Aliz leányszállásokról készített riportjaiban ír arról, hogy a lányok számára az egyetlen kitérés lehetőséget a férjhez menés jelenti. Még jobban járnak, ha a jövődöbelinek már van saját lakása, de ha nincs, akkor albérletbe mennek. Az érdekházasság a lakáshoz, otthonhoz jutás bevett módja volt. Vö. MÁTYUS Aliz, Holnapon innen, tegnapon túl. <http://mek.oszk.hu/05700/05758/html/#9> (letöltés ideje: 2017. 01. 14.)

²⁵ *Uo.*

törtek szét a fején, az öreg röhögött és lisztet szórtak rá²⁶. Aztán mindenki elaludt. Reggel az öreg nem a saját szobájában ébredt, de Gyula megtalálta a Jolánkának készített celofánvirág-csokorral. Együtt mentek át a szobába, ahol a lány aludt. A szobában rajta kívül még ott feküdt Laci úr és Dezső úr, meg még két idegen fiú, anyaszült meztelenül. A padlón szemét, üvegek, tivornya nyomai. „Az ablaknál, szakadozott ruhában egy árnyék meredt a nyitott ablakon át a semmibe.”²⁷ Az elkeseredett Gyula a drótból és celofánból font csokrot belevágta a legközelebb levő alak arcába.

A *Csóka* című novella azzal kezdődik, hogy a címszereplő megjelenik a szálló ajtajában két barátjával valamint egy madárral a vállán. A portás azon nyomban megbotránkozott a három cigány fiú láttán, és nem is rejtette véka alá a véleményét: „van itt épp elég a fajtátokból!”²⁸. Amikor nagy nehezen mégis odaadta neki a kulcsot, akkor egy papírra feljegyezte: „3 CIG.”. Pillanatok alatt kiderült, kik az új lakók, és amikor a három fiú fel akart menni lifttel a nyolcadik emeletre, már akkor elkezdtek manipulálni a felvonóval. A nekik kiutalt szoba ajtaján nem volt zár, ellenben horpadások, rugások nyomai. Amikor a három fiú megérkezett, a „szemközti szobából egy középkorú férfi nézett ki, fején véres kötés, menjenek be nyugodtan, mondta, ezen az emeleten, meg alattunk mi vagyunk csak.”²⁹

A baljós *entrée* után a szoba sem nyújt túl vidám képet; öt vaságy volt benne, két törött szék, szekrény, rozoga asztal. A környezet lehangolóan lelakott, sivár, az emberek viselkedése egymással pedig nélkülöz csaknem minden tiszteletet, empátiát. Igaz, a szintén a szobában lakó Öreg paprikás krumplival kínálja őket, majd kezdetét veszi a megszokott italozás. Aztán egyszer csak nyöszörgést, sikoltozást hallanak, amiből kiderül, hogy valaki(k) nőket csempészték a szállóra. A folyosó végi ablakból rálátás nyílt a női részleg sárga, drótos ablakára, ami a női zuhanyzót takarta, és a kiéhezett férfifalka számára rendkívüli esemény volt, amikor a szomszédban tusoltak, sőt, néhány nő direkt hozzányomta a fenekét vagy a mellét az ablakhoz, amitől teljesen eszüket vesztették a férfiak. Csóka fel is tette a kérdést: „ha ők is akarják, meg mi is, akkor miért nem engednek össze bennünket?”³⁰. A problémát aztán megoldották azzal, hogy átmásztak a női részlegbe, és Csóka megerőszkolta az első nőt, aki a liftből ki akart lépni. Aztán visszatért a lányhoz, és a maga módján szerelmes is lett belé. A lányról hamar kiderült, hogy Annának hívják, és bujkál a családjá elől, mert azt akarták, hogy vetesse el a gyermekét. Éppolyan otthontalan és egyedül van, mint a fiú, az apja pedig egyenesen azt mondta neki, hogy „az égben csináljon magának házat”. Folyamatosan vándorol a gyerekek szállók és albérletek között, hogy meg ne találják. A kapcsolatnak tragédia lett a vége.

„Mire nősüljek...?”

Az albérletben játszódó történetek külön kategóriát jelentenek Tar prózájában, hiszen ő maga is albérletben lakott 18 évig, és az ennek során szerzett tapasztalatok, élmények több novelláját is inspirálták. Egy interjúban így mesél erről az időszakról: „Ezek az albérlős helyzetek az írás szempontjából azért voltak hasznosak, mert mindig benne éltem egy idegen családban, amelyiket aztán belülről megismertem. Huszonnyolc bejelentett lakásom volt...[...] Mindent, így van, mindent jól kifigyeltem. Ezek a mostanában megjelenő albérlő-

²⁶ TAR Sándor, *Celofánvirágok* = TAR Sándor, *A 6714-es személy*. Bp., Magvető, 1981., 90.

²⁷ *Uo.*, 91.

²⁸ TAR Sándor, *Csóka* = TAR Sándor, *Miért jó a póknak?* id. kiad. 6.

²⁹ *Uo.*, 8.

³⁰ *Uo.*, 19.

történetek tulajdonképpen azokból az emlékekből táplálkoznak, jóllehet, eléggé meg van minden csavarva.”³¹

Az otthonkereséssel járó viszontagságokat és az albérletezős életforma kiszolgáltatottságát az *Othonaim* című novella írja le talán a legérzékletesebben az életműben. A címet nyilvánvalóan ironikusan kell érteni, hiszen azok a helyek, ahol a novella főhőse több vagy kevesebb időre meg tudta húzni magát, a legnagyobb jóindulattal sem nevezhetők otthonnak. A novella főhőse egy anya nélkül felnőtt férfi, akinek hamarosan az apja is meghalt, a nagybátyja pedig testvérével együtt kisémmizte őket, a főhős így egy érettségi bizonyítvánnyal kezében, minden háttér nélkül kezdte felnőtt életét. Vagyis a férfi élete egy alapvető hiánnyal kezdődött, hiszen már gyerekkorában sem volt jelen számára a „körülölelő és biztonságot nyújtó anya”, és később az otthon, mint „szimbolikus anya” is elérhetetlen volt számára.

A főhős első albérlete egy öregasszonynál volt, a konyhában. Csakhogy télen hideg volt, és ilyenkor a főbérlo is ott aludt, mert a szobát már nem tudta fűteni. Így esett meg az is, hogy a fiatal fiú egy éjjel átosont a vénasszony ágyába, aki nem szólt semmit, csak letolta az ágyról. A fiú pedig még a reggelt sem várta meg, szegyenében azonnal elmenekült, hátrahagyva holmija egy részét is. Ezt követően napokig nem volt hol aludnia, vonatokon, buszokon próbált pihenni, vagy korán bement a munkahelyére, ahol legalább tisztálkodni lehetett. Erről az időszakról írta utólag visszatekintve, hogy „most talán ki sem bírnám azt az időszakot”³². Ezután sikerült végre albérletet találnia, csakhogy hetedmagával kellett egy szobában lakniuk, ami lehetetlenné tette a pihenést; „már állva is elaludtam a gép mellett”³³, és egyszer csak a megtakarított pénze is eltűnt. Nők jöttek-mentek a szobában, és az intim, privát teret éppúgy felszámolta a zsúfoltság, mint a privát időt, amikor pihenni tudott volna.

Ezután jött az ötlet, hogy próbáljanak szerencsét Pesten. A kaland a főhős részéről mindössze egy napig tartott, mert a munkásszálláson senki sem tudott róluk semmit, az éjjelt pedig a Nyugati pályaudvaron töltötte, ahol egy férfi szerette volna az ágyába invitálni. Végül úgy győzte meg, hogy nem is ér hozzá, csak legyen ott, nála, a holtfáradt férfi pedig bele is ment ebbe, ám hajnalban ismét arra riadt, hogy innen neki mennie kell. A pesti kaland voltaképpen mindösszesen eddig tartott, a hajnali vonattal már fordult is vissza Debrecenbe, ahol a régi munkahelye visszafogadta. A lakásprobléma azonban továbbra sem oldódott meg, sőt, a férfi egyre nehezebb és megalázóbb helyzetekbe került. Lakott sokadmagával egy „alacsony, elfuserált kis épületben”, egy munkatársánál, pincében, spájzban, nyári konyhában, kamrában, padlásán, előszobában, de mindenhol embertelen körülmények között. A spájz például egy három méterszer 130 centis, fűtetlen lyuk volt, ahol tavaszra idegösszeroppanást kapott. A pincében pedig a főbérlo szeretője lett, aki egyre csak kérlelte, hogy házasodjanak össze, de neki ehhez semmi kedve nem volt. Amikor összegezi tapasztalatait, a főhős szinte szóról szóra elismételi Tar szavait: „De hogy milyen családok vannak! Az albérlo ott van, benne él mások életében, és fordítva. A legtöbb helyen viszonyt kezdenek az albérlovel, ha az valahogyan is kinéz, addig megy a dolog, ameddig bírják, és mindenki úgy tesz, mintha semmit sem tudna.”³⁴ A nők helyzete különösen kiszolgáltatott, hiszen a szexuális szolgáltatást természetesnek tekintik a háziak, sokszor úgy adják ki a szobát is, hogy erre felhívják a figyelmüket. A lakhatási körülmények elégtelensége felőrli a főhöst, kikezdi az idegrendszerét, egészségét, és emberi kapcsolatait, valamint veszélyezteti a munkáját, hiszen mindig fáradt és ideges – ugyanakkor mégis a gyár az egyetlen stabil pont az életében.

³¹ KÁROLYI Csaba, „A tényekhez azért ragaszkodom” (interjú Tar Sándorral). Élet és Irodalom, 1999. XLIII. évf. 12. szám. <http://www.es.hu/old/9912/index.htm>

³² TAR Sándor, *Othonaim* = Tar Sándor, *Miért jó a póknak?*. Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1989. 81.

³³ *Uo.*, 82.

³⁴ *Uo.*, 94.

Az állandó instabilitás és a rosszabbnál rosszabb lakhatási körülmények lehetetlenné teszik a normális életet. Amikor a férfi a gyárban a szociális előadóhoz fordul segítségért, az azt mondja neki, hogy egy csomó nő, családos ember is vár lakásra, nősüljön meg ő is. Erre kifakad; „mondom, mire nősüljek, a faszomra, kezit csókolom...”³⁵. Nősülni, családot alapítani stabil otthon nélkül nem lehet, lakást viszont nem kaphat az ember, ha nincs családja. Ebben a 22-es csapdájában emberek, kapcsolatok, családok őrlődtek fel. A férfit az egyik barátja is azért hagyta el, mert belefáradt az egészbe, és férjhez ment. A lakhatási anomáliák nemcsak megalázzák és tönkreteszik az ember egészségét, hanem korrumpálnak is, hiszen sokan csak azért házasodnak, hogy legyen hol lakniuk. Az albérletekben élő emberek és a velük együtt élő főbérlok pedig nem csak ki vannak szolgáltatva egymásnak, hanem a kényszerű együttélés során eltűnik a privát szféra. Ennek a hiánya pedig nemhogy szemérmességet váltana ki az emberekből, hanem éppen ellenkezőleg; mivel lehetetlen bármit is titokban tartani, elbújni a többiek tekintete elől, ezért mindenki magától értetődő természetességgel éli az életét – mintha mások ott sem lennének.

A novellákban leírt mindennapok hajszálpontosan úgy zajlanak, ahogyan az NDK-ban játszó szövegben. Kosz, mocsok, ital, promiszkuitás. A korszak prúd, szocialista erkölcei szerint a dolgozónak nem lehetne intim világa, hiszen nincs hozzá privát tere. Ennek ellenére a szállásokon a beszámolók és leírások szerint igen élénk szexuális élet zajlott, mely gyakorta együtt járt az erőszakkal. Ahogyan a fenti novellákban és a *Tájékoztató*ban is olvashatjuk, egy-egy nő közös préda a szállón, és a nők sorsa annnyival is nehezebb a férfiakénál, hogy nincsenek biztonságban a szálláson sem, ki vannak téve az erőszaknak. Az NDK-ban játszó novellában egy 18 éves lányt húznak fel pokrócokon, akin aztán mindenki kitölti a vágyát, aki akarja³⁶.

Az ideológia és a valóság élesen elválik egymástól, ahogyan Tar emlékezetes soraiban olvashatjuk a fekete vonatról: „az utasok nyolcvan százaléka részeg, és olyan zsúfolt, hogy maga még olyat nem látott... Hogy a munkásvonatnak kellene a legtisztábbnak és legkényelmesebbnek lenni, azt én is aláírom, meg hogy szocializmus van, de ne kapjon a fejébe majd, ha más tapasztal, mint amit a kisdobos-eligazításon hallott, viszontlátásra, és ne röhögtesse, mert cserepes a szám...”³⁷. Akár szállásokon, akár albérletben laktak, akár Magyarországon, akár az NDK-ban, a munkások élet- és lakhatási körülményei valóban egészen mások, mint amit a „kisdobos-eligazításon” hallani lehet. Igaz, a rendszer törekedett arra, hogy megnyerje a nagyipari munkásságot³⁸, ám éppen ez a réteg kényszerült olyan körülmények közé, amelyek között lehetetlen emberi életet élni.

A „mentális hajléktalanság”, vagy „otthonalanságérzet” az etnográfiai, szociográfiai elemzések szerint a különböző átmeneti szállásokon uralkodó primitív körülményeknek köszönhető, és különösen kedvez mindenféle deviáns viselkedésmód megjelenésének. Ezek között előkelő helyen áll az alkoholizmus, de a gyógyszereszedés, az öngyilkossági kísérletek, a szexuális erőszak, a bűnözés sem ritka – ezekre a *Tájékoztató*ban is olvashatunk példákat. Mint ahogyan arra a Mátyus Aliz által leírt jelenségre, hogy a szállásokon élő emberek minden motivációjukat elveszítik, nincsenek életcéljaik, egyik napról a másikra élnek, és végletesen igénytelenek válnak a környezetükre is. Magyarországon éppúgy, mint az NDK-ban, hiszen a körülmények is hasonlóak voltak, azzal súlyosbítva, hogy egy olyan országban éltek és

³⁵ *Uo.*, 90.

³⁶ A jelenet arra az *Örvendezik a munkásszállás* című Cseh Tamás-dalra emlékeztet, mely éppen erről szól: a férfiak („én, a Feri meg a Bíró Imre”) felhúzták Icát a negyedik emeletre, aki innentől egy szekrényben élt, és „egy egész emelet birtokolta”.

³⁷ TAR Sándor, A 6714-es személy = TAR Sándor, A 6714-es személy. Bp., Magvető, 1981., 18-9.

³⁸ Ld. BARTHA Eszter, „Ezen a szállón szinte minden megszűnt, ami korábban valamifajta többletként volt jelen”: *Munkásszállók, szociális jogok és legitimitáció a jóléti diktatúrákban*. Korall, 2012. 49. szám.

dolgoztak, melynek sokan a nyelvét sem értették, és nem is voltak hajlandók megtanulni. Végszóként pedig Tart idézem, aki évekkal az NDK-beli élményei után mondta, hogy „azt, hogy az NDK-ban dolgozó fiatalok olyan körülmények között éltek, dolgoztak, annak okait ma is kollektív bűnnek tartom, melynek szép számú haszonélvezői közül sokakat ma illusztris beosztásokban, pozíciókban látok a politika minden árnyalatában.”³⁹

---

³⁹ GULYÁS Gábor, *i.m.*, 69.